

تحلیل عوامل جغرافیایی موثر در امنیت غذایی خانوارهای روستایی (مطالعه موردی: شهرستان زنجان)

مهدی چراغی - دانش‌آموخته دکتری جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، دانشگاه تهران، تهران، ایران
بهروز محمدی یگانه - دانشیار گروه جغرافیا، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه زنجان، زنجان، ایران
زهرا اسکندری شهرکی* - دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، دانشگاه زنجان، زنجان، ایران

تاریخ دریافت: ۹۶/۰۵/۱۴

تاریخ پذیرش: ۹۷/۰۶/۲۰

چکیده

سرمایه انسانی یکی از مهم‌ترین عناصر در فرایند توسعه شناخته می‌شود. پرورش انسان‌های خلاق، مستعد در گرو داشتن جامعه‌ای با تضمین سلامت جسمی، بهداشتی و برخوردار از امنیت است. امنیت یکی از بارزترین وجوه بالندگی یک جامعه و زمینه‌ساز رشد، توسعه و ثبات آن محسوب می‌گردد. برنامه‌ریزی برای توسعه، پیشرفت و هر گونه فعالیت که می‌تواند عاملی مؤثر برای بهبود اوضاع اقتصادی، اجتماعی و سایر ابعاد جامعه باشد، در سایه استقرار امنیت می‌باشند، که یکی از وجه اصلی امنیت، امنیت غذایی است. در این میان شناخت عوامل مؤثر در امنیت غذایی بیش‌نیازی ضروری جهت تحقق امنیت غذایی در جامعه می‌باشند. در تحقیق حاضر به تحلیل عوامل جغرافیایی مؤثر در امنیت غذایی خانوارهای روستایی پرداخته شده است. پژوهش حاضر از نوع کاربردی، از نظر ماهیت و روش به صورت توصیفی-تحلیلی می‌باشد. جامعه آماری تحقیق حاضر خانوارهای روستاهای شهرستان زنجان می‌باشد. شهرستان زنجان در سال ۱۳۹۰، دارای ۹۷۲۲۵ نفر جمعیت روستائین، ۲۶۴۲۹ خانوار، ۱۳ دهستان و ۲۴۸ روستای دارای سکنه می‌باشد. ۵۴ روستا، ۲۹۰ خانوار با استفاده از فرمول کوکران به عنوان حجم نمونه تحقیق انتخاب شدند. روش گردآوری اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای و میدانی (پرسشنامه)، جهت تجزیه و تحلیل اطلاعات از آمار توصیفی (میانگین و انحراف معیار) و آمار استنباطی، برای محاسبه میزان امنیت غذایی از روش مقیاس نامی غذایی استفاده شده است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد، ۳۳٫۵ درصد خانوارها دارای امنیت غذایی بوده و عوامل جغرافیایی فاصله از مراکز خرید، محل استقرار روستا و کیفیت راه ارتباطی مؤثر می‌باشد.

واژه‌گان کلیدی: فقر روستایی، ناامنی غذایی، توسعه روستایی، عوامل جغرافیایی، شهرستان زنجان.

مقدمه

بررسی‌های مربوط به آمار فقر نشان می‌دهد، با وجود پیشرفت‌هایی که در رشد اقتصادی بسیاری از کشورهای در حال توسعه رخ داده است، همچنان ۱,۴ میلیارد نفر از جمعیت جهان با درآمد کمتر از ۱,۲۵ دلار در روز زندگی می‌کنند و یک میلیارد نفر از جمعیت جهان هم از گرسنگی رنج می‌برند، در این میان حداقل ۷۰ درصد از جمعیت کل فقیر جهان ساکن نواحی روستایی می‌باشند (UN, 2011, 12). نشست جهانی غذا که در سال ۱۹۹۶ در رم ایتالیا و با حضور نمایندگان ۱۸۶ کشور جهان برگزار شد، کاهش ۵۰ درصدی تعداد افراد گرسنه جهان تا سال ۲۰۱۵ به عنوان هدف این اجلاس انتخاب شد. این درحالی است که تا امروز به جای کاهش در برخی مناطق جهان شاهد افزایش ناامنی غذایی و فقر هستیم، بررسی‌های مربوط به آمار ناامنی غذایی نشان می‌دهد، با وجود پیشرفت‌هایی که در رشد اقتصادی بسیاری از کشورهای در حال توسعه رخ داده است، همچنان ۱,۴ میلیارد نفر از جمعیت جهان با درآمد کمتر از ۱,۲۵ دلار در روز زندگی می‌کنند و یک میلیارد نفر از جمعیت جهان هم از گرسنگی رنج می‌برند، در این میان حداقل ۷۰ درصد از جمعیت کل فقیر جهان ساکن نواحی روستایی می‌باشند (IFAD, 2011, 4). و از آن جایی که در کشورهای در حال توسعه شمار زیادی از جمعیت جهت ادامه زندگی به کشاورزی متکی هستند و تعداد آن‌ها روبه افزایش است و گذشته از این فرصت‌های شغلی کمی در خارج از بخش کشاورزی وجود دارد. (مولائی هاشجین و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۴۰) و این آمارها در حالی اعلام می‌شود که بررسی روند تحولات تولید محصولات کشاورزی با روند تحولات رشد جمعیت جهان طی ۵۰ سال اخیر نشان می‌دهد، به علت افزایش سطح زیر کشت محصولات (Royal Society, 2009) و وقوع انقلاب سبز (Green et al, 2005; Ramankutty et al, 2008) تولید محصولات کشاورزی متناسب با جمعیت افزایش پیدا کرده است. اما دسترسی عموم مردم کشورهای مختلف دنیا به مواد غذایی تولید شده کاهش پیدا کرده و همین امر باعث ایجاد گرسنگی پنهان و ناامنی غذایی در ابعاد وسیعی شده است (Graham et al, 2007; Keatinge et al, 2012; FAO 2011a; Khush et al, 2012). از سوی دیگر، امروزه تغییرات الگوی مصرف مواد غذایی به علت رشد شهرنشینی، افزایش مصرف سرانه، رشد اقتصادی و تغییرات بازار مصرف از شکل محلی به تجارت جهانی اهمیت روز افزون دستیابی به امنیت غذایی را برای کشورهای در حال توسعه ضرورت می‌بخشد (Caballero and Popkin, 2010; Gerbens-Leenes et al, 2002). در طی دو دهه اخیر اهمیت توجه محافل علمی به امنیت غذایی به خاطر افزایش بروز بلایای طبیعی، افزایش قیمت مواد غذایی، کمبود مواد غذایی و ناآرامی‌های مرتبط با آن در بخش‌های مختلف جهان افزایش یافته است (Lawrence et al, 2010: 112). در حال حاضر تاکید اساسی جهت دستیابی به امنیت غذایی بر روی عوامل اقتصادی متمرکز شده است (Patel et al, 2011, MacMillan and Dowler's, 2012). بررسی‌ها نشان می‌دهد در جوامع روستایی، عدم تأمین نیازهای اساسی از جمله ناامنی غذایی در بخشی از جمعیت روستایی، از مهمترین مشکلات نواحی روستایی به شمار می‌رود. از آنجا که در فرآیند توسعه روستایی، فقرزدایی، تأمین نیازهای اساسی و توانمندسازی فقرا در زمینه‌های مختلف جایگاه اساسی دارد و حتی توسعه روستایی نیز به عنوان راهبردی برای فقرزدایی در نواحی روستایی تعریف گردیده است، ضرورت فقرزدایی در نواحی روستایی مشخص می‌شود (رضوانی، ۱۳۹۰: ۱۴). در کنار مطرح شدن امنیت غذایی به عنوان یکی از رویکردهای مهم جهت دستیابی به توسعه روستایی، شناخت عوامل موثر در امنیت غذایی خانوارهای روستایی ضروری می‌باشد. در همین راستا در تحقیق حاضر با هدف پاسخ به این سوال که مهمترین عوامل جغرافیایی موثر در امنیت غذایی خانوارهای روستایی کدامند؟ تدوین می‌گردد.

مبانی نظری تحقیق

امنیت واژه ای با ابعاد و شاخصه های ذهنی ویژه است که به آرامش و سکینه درون و احساس رضایت از آرامش و آسایش موجود در ساخت محیط اشاره دارد (مولائی هاشجین و همکاران، ۱۳۹۴: ۳۶) و یکی از وجه اصلی امنیت، امنیت غذایی است. تاریخچه بحث در ارتباط با امنیت غذایی به بیش از ۶۵ سال قبل و در اعلامیه حقوق بشر سازمان ملل در سال ۱۹۴۸ برمی گردد، در ماده ۲۵ این اعلامیه اعلام شده است که:

"هر انسانی سزاوار یک زندگی با استانداردهای قابل قبول برای تأمین سلامتی و رفاه خود و خانواده اش، از جمله تأمین خوراک، پوشاک، مسکن، مراقبت های پزشکی و خدمات اجتماعی ضروری است و همچنین حق دارد که در زمان های بیکاری، بیماری، نقص عضو، بیوگی، سالمندی و فقدان منابع تأمین معاش، تحت هر شرایطی که از حدود اختیار وی خارج است، از تأمین اجتماعی بهره مند گردد."

اولین تلاش جدی برای دستیابی به امنیت غذایی به تشکیل کنفرانس جهانی غذا در سال ۱۹۷۴ برمی گردد. در گذشته امنیت غذایی مترادف با رشد تولید غذا خصوصاً در کشورهای کم درآمد و کم غذا تعبیر می شد اما رشد جمعیت از یک سو و افزایش تعداد گرسنگان از سوی دیگر نشان داد که این دیدگاه درست نیست. به همین دلیل در هشتمین نشست کمیته امنیت غذایی جهان که در سال ۱۹۸۳ تشکیل شد مفهوم امنیت غذایی تغییر کرد و هدف نهایی امنیت غذایی در جهان تأمین غذا برای همه مردم در تمام اوقات ذکر شد (رحیمی فیض آباد و همکاران، ۱۳۹۳: ۱). سپس در کنفرانس بین المللی تغذیه در سال ۱۹۹۲ برای اولین بار، امنیت غذایی و مسائل آن به صورت یک نظریه مطرح شد و به عنوان یکی از راهبردهای مهم در برخورد با سوء تغذیه و گرسنگی، امنیت غذایی خانوار نیز مورد تأکید و تصویب قرار گرفت.

از امنیت غذایی، مانند سایر مفاهیم علوم اجتماعی، طی گذر زمان تعاریف برداشت های متفاوتی ارائه شده است. از علل این تنوع در تعاریف تغییر سطح تحلیل در این حوزه است. سایمون ماکسول در مقاله ای با عنوان "امنیت غذایی: یک برداشت فرامردن" معتقد است که تا به امروز سه تغییر در سطح تحلیل درباره این موضوع به وجود آمده است:

۱- تغییر از سطح جهانی به ملی و سطح خانوار،

۲- تغییر از تأکید بر سطح غذا به وضعیت معیشتی،

۳- تغییر از سطح شاخص های عینی به سطح شاخص های ذهنی.

مباحث مربوط به مفهوم علمی امنیت غذایی میان اندیشمندان در اواسط دهه ۱۹۷۰ میلادی و در پی ایجاد بحث بین المللی در مورد بحران جهانی غذا شکل گرفته است. در طی بیش از چهل سال گذشته مفهوم امنیت غذایی در سطوح بین المللی، منطقه ای، ملی، ایالتی، خانوار و فردی مورد بررسی قرار گرفته است. در سال های اولیه، امنیت غذایی به معنی تهیه و عرضه حداقل مورد نیاز غلات برای جمعیت کشورهای در حال توسعه در سال های با محصول عادی و کمبود بوده است. در آن سال ها نوسان در عرضه غذا و عدم ثبات در قیمت مواد غذایی ریشه های اصلی مشکل امنیت غذایی مزمن به شمار می روند و حل این مشکل نیازمند به بکارگیری راه حل های ملی و بین المللی نظیر ایجاد ذخایر غذایی منطقه ای، تضمین تأمین غلات و روش های مشابه دیگری بود. در مباحث علمی اولیه مربوط به امنیت غذایی تمرکز اولیه در درجه اول مربوط به مشکلات عرضه مواد غذایی و اطمینان از دسترس بودن و ثبات قیمت مواد غذایی اصلی در سطح ملی و بین المللی متمرکز بود (Clay, 2002 and FAO, 2005). در همین ارتباط در دهه ۱۹۷۰ میلادی موضوع امنیت غذایی به ظرفیت عرضه مواد غذایی جهت تأمین نیازهای مردم اشاره دارد. بنابراین در این دهه مفهوم امنیت غذایی خانوار از طرف کارگزاران توسعه اشاره دارد به در دسترس بودن مواد غذایی در بازارها و در سیستم تولید مواد غذایی جهت تأمین نیازهای غذایی خانوارها (FANTA, 2003 and Bedeke, 2012).

تا وقوع بحران غذا در اوایل دهه ۱۹۷۰، مفهوم امنیت غذایی برای هر کشور با توجه به ذخایر کافی غلات و تثبیت قیمت آن شکل گرفت. بنابراین در راهبرد معرفی شده کنفرانس جهانی غذا در ۱۹۷۴، بر پایداری عرضه غذا به منظور دستیابی

فیزیکی به غذا تأکید ویژه ای شد (قاسمی، ۱۳۷۳، ۸). به عبارت دیگر تصور می شد که امنیت غذایی مترادف با رشد تولید غذا خصوصاً در کشورهای کم درآمد و کم غذا بوده است. اما رشد جمعیت از یک سو و افزایش تعداد گرسنگان از سوی دیگر نشان داد که این دیدگاه صحیح نیست. در این باره در هشتمین نشست کمیته امنیت غذایی جهان در ۱۹۸۳ مفهوم فوق از امنیت غذایی تغییر کرد و گسترش یافت. مطابق با مفهوم جدید، هدف نهایی امنیت غذایی در جهان می بایست تأمین غذا برای همه مردم در تمام اوقات باشد تا هم دسترسی فیزیکی و هم دسترسی اقتصادی به غذای مورد نیاز مردم وجود داشته باشد (FAO; 1996). برای دستیابی به این هدف سه اقدام ضروری است:

۱- تأمین غذای کافی (دستیابی به عرضه غذا)، ۲- ایجاد پایداری در عرضه غذا و ۳- دسترس پذیر کردن غذا در سطح خانوار خصوصاً فقرا.

می توان شاخص های امنیت غذایی را از دهه ۱۹۵۰ تا اواخر دهه ۱۹۷۰ را شامل موارد زیر دانست:

- میزان تولیدات بخش کشاورزی
- میزان واردات محصولات غذایی
- خودکفایی در کالاهای اساسی
- ثبات عرضه بدون وجود نوسان یا کمبود فصلی
- توسعه یافتگی بخش کشاورزی

در دهه ۱۹۸۰ میلادی تغییراتی در پارادایم رایج امنیت غذایی رخ داد، محدودیت های تمرکز بر تئوری عرضه غذا در سطوح ملی و بین المللی در جریان بحران های غذایی که در سال های نیمه دهه ۱۹۸۰ شناسایی شدند. در آن زمان این مطلب مشخص گردید که دسترسی به غذای کافی در سطح ملی به طور خودکار به معنی امنیت غذایی در سطح فرد و خانوار نمی باشد.

در این دوره محققان و فعالان عرصه توسعه دریافتند که عدم امنیت غذایی در وضعیتی به وقوع پیوسته است که غذا در دسترس است ولی به علت حذف شدن استحقاق دستیابی به غذا، قابل دستیابی نمی باشد، بنابراین در این دهه عوامل مرتبط با تقاضا به عنوان تعیین کننده های امنیت غذایی شناخته شدند (Feleke et al, 2005).

در همین رابطه سن اعتقاد دارد که امنیت غذایی بیشتر شامل نگرانی از عوامل تقاضا می باشد، این عوامل شامل دسترسی فقرا به مواد غذایی و وابسته به توان خانواده برای دسترسی به مواد غذایی مختلف می باشد (Sen, 1981).

بنابراین مهم ترین شاخص های امنیت غذایی در دهه ۱۹۸۰ میلادی را می توان شامل موارد زیر نامید:

- قدرت خرید خانوارها
- وضعیت درآمدی جهت خرید مواد غذایی
- ثبات قیمت های مواد غذایی

در اوایل دهه ۱۹۹۰ میلادی و بعد از بررسی های مختلفی که در سراسر جهان توسط محققان انجام شد، نگرانی ها از دسترسی های مختلف به مواد غذایی از سطح ملی به سطح خانوار منتقل گردید (Hart, 2009).

تکامل مفاهیم و موضوعات مرتبط با امنیت غذایی موجب بوجود آمدن و گسترش مفهوم امنیت زیست گذاران خانوار گردید. مدل امنیت زیست گذاران خانوار این اجازه را به ما می دهد که به درکی گسترده تر و مشروح تر از روابط بین اقتصاد سیاسی فقر، سوء تغذیه و استراتژی های پویا و پیچیده ای که افراد فقیر به منظور مبارزه یا بقاء بکار می برند برسیم. در این مدل افراد جامعه به شکل دامنه دارین نیازمند این هستند که بین خرید غذا و برآورده نمودن سایر نیازهای مادی و غیرمادی خود تعادل برقرار نمایند (Maxwell, 1992, 36).

به طور کلی می توان گفت که توسعه فرایند کمی و کیفی است که در یک جامعه در همه ابعاد اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی آن اثر می گذارد و سطوح مختلف زندگی را در بر میگیرد (عبداله زاده فرد، ۱۳۹۵: ۱۲۷) از این رو در ابتدای دهه ۱۹۹۰ ابعاد انسانی با تاسی از اهداف توسعه هزاره سوم وارد مباحث امنیت غذایی شد. سران کشورها و دولت‌های سراسر دنیا در اجلاس جهانی غذا در سال ۱۹۹۶ میلادی برای کاهش به نصف تعداد گرسنگان جهان تا سال ۲۰۱۵، سرمایه گذاری بخش دولتی و خصوصی در کشاورزی به اتفاق نظر رسیدند تا هدف اول توسعه هزاره نیز بر کاهش گرسنگی و فقر به نصف تا سال ۲۰۱۵ پایه ریزی شود و رهبران کشورها در اجلاس جهانی سال ۲۰۰۵ در مقر سازمان ملل متحد در نیویورک، این تعهد را تکرار نمودند. هفتاد درصد گرسنگان جهان در مناطق روستایی زندگی می‌کنند؛ مناطقی که کشاورزی در آنجا یا به طور مستقیم شکم گرسنگان را سیر می‌کند و یا از طریق اشتغال در این بخش به طور غیرمستقیم به عنوان منبع درآمد جهت خرید مواد غذایی عمل می‌کند.

در حال حاضر تحقیقات امنیت غذایی از سطح خانوار به سطح فردی منتقل شده است. در سال ۱۹۹۶، سازمان غذا و کشاورزی سازمان ملل متحد امنیت غذایی را این چنین تعریف کرد: امنیت غذایی زمانی وجود دارد که تمامی مردم، در تمامی زمان ها جهت رفع نیازهای غذایی خود جهت دستیابی به یک زندگی سالم و فعال به مواد غذایی دسترسی فیزیکی و اقتصادی داشته باشند (FAO, 1996, 18)

در ایالت متحده آمریکا، دولت فدرال اصطلاح امنیت غذایی را در سال ۱۹۸۰ تصویب و از آن تعریفی به صورت زیر ارائه داد: دسترسی به مواد غذایی مغذی و کافی از طریق کانال های طبیعی (Allen, 2007, 21). اجلاس جهانی غذا نیز در سال ۱۹۹۶ آخرین تعریف امنیت غذایی را به شرح زیر اعلام نمود: امنیت غذایی هنگامی وجود دارد که همه مردم در تمامی ایام به غذای کافی، سالم و مغذی دسترسی فیزیکی و اقتصادی داشته باشند و غذای در دسترس نیازهای یک رژیم تغذیه ای سازگار با ترجیحات آنان را برای یک زندگی فعل و سالم فراهم ساز.

بانک جهانی امنیت غذایی را «دسترسی همه مردم در تمام اوقات، به غذای کافی برای داشتن یک زندگی سالم» تعریف می‌کند که این تعریف در کنفرانس رم مورد نیز مورد تاکید همگان قرار گرفته شده است. سه عنصر «موجود بودن غذا»، «دسترسی به غذا» و «پایداری در دریافت غذا» محورهای اصلی این تعریف می‌باشند که «موجود بودن غذا» شامل میزان مواد غذایی در مرزهای ملی از طریق تولید داخلی و واردات مواد غذایی می‌باشد و مفهوم «دسترسی به غذا» نیز دسترسی فیزیکی و اقتصادی به منابع، جهت تامین اقلام غذایی مورد نیاز جامعه و «پایداری در دریافت غذا»، ثبات و پایداری دریافت ارزش‌های غذایی مورد نیاز جامعه می‌باشد. افزایش جمعیت و رشد اقتصادی کشورهای در حال پیشرفت به رشد تقاضای برای غذا چه از لحاظ کمی و چه از لحاظ کیفی منجر خواهد شد. یعنی اینکه تقاضای جهانی از لحاظ مقدار و ماهیت دچار تغییرات عمده خواهد شد.

در متون علمی تعاریف بسیار زیادی از امنیت غذایی شده است، مانند تعاریف کنفرانس جهانی غذا^۱ (۱۹۷۴)، کوآندرس و همکاران^۲ (۱۹۷۸)، سن^۳ (۱۹۸۱)، والدس^۴ (۱۹۸۱)، بوش و ولاسی^۵ (۱۹۸۴)، آمارتیاسن^۶ (۱۹۸۷)، بورتون و شوهم^۷

1- World Food Conference

2- Konanreus

3- Sen

4-Valdes

5- Bush and lacy

6- Amartyasen

7- Borton and Shoham

(۱۹۹۱)، فرانکبرگر^۱ (۱۹۹۱)، فائو^۲ (۱۹۹۶)، بانک جهانی^۳ (۲۰۰۰)، اسمیت و هدان^۴ تایمر^۵ (۲۰۰۰)، گولاتی^۶ (۲۰۰۰)، کلای^۷ (۲۰۰۲)، خان و شیرانی^۸ (۲۰۰۳)، گناپتی و همکاران^۹ (۲۰۰۵)، اسوامیناتن^{۱۰} (۲۰۰۷)، هارت^{۱۱} (۲۰۰۹)، زیروکلند و اریکسن^{۱۲} (۲۰۱۰)، محور تعاریف انجام شده از امنیت غذایی با توجه به دوره های زمانی محور تعاریف شامل موارد زیر می شود:

- عرضه مستمر محصولات غذایی
- دسترسی کافی به مواد غذایی
- خودکفایی در محصولات اساسی
- عدالت در توزیع مواد غذایی
- پایداری تولیدات در تمامی زمان ها
- داشتن درآمد جهت خرید مواد غذایی
- دسترسی در تمامی مکان ها
- تامین مواد لازم بدن جهت رشد
- موجود بودن لوازم دسترسی به مواد غذایی
- دسترسی به مواد غذایی در بحران های اجتماعی، سیاسی و جغرافیایی
- کیفیت و سلامت مواد غذایی
- پائین بودن ریسک های دسترسی به مواد غذایی
- دسترسی به مواد غذایی از طریق راه های قانونی
- آگاهی مصرف کننده نسبت به ارزش محصولات غذایی
- دسترسی به مواد غذایی بدون چالش های روحی و روانی
- حفظ سبب کالایی استاندارد خانوار در مواقع بحرانی
- دسترسی به مواد غذایی بدون چالش های فرهنگی و مذهبی
- پایداری تولید محصولات غذایی
- خرید مواد غذایی با توجه به قیمت واقعی محصول
- دسترسی به محصولات غذایی ارگانیک

-
- 1- Franenberger
 - 2- Fao
 - 3- Word bank
 - 4- Smith and Haddad
 - 5- Timmer
 - 6- Gullati
 - 7- Clay
 - 8- Khan and Shirani
 - 9- Ganapathy
 - 10- Swaminathan
 - 11- Hart
 - 12- Ziervogel and Ericksen

بنابراین امنیت غذایی نه تنها مستلزم عرضه کافی مواد غذایی در سطح کلان می‌باشد، بلکه ناظر بر توزیع عادلانه غذا به منظور دستیابی همگان به آن نیز می‌باشد. می‌توان گفت مفهوم امنیت غذایی بوسیله تعامل دامنه‌ای از عوامل زیست‌شناختی، اقتصادی، اجتماعی، کشاورزی و فیزیکی تعیین می‌شود (Carter, 2006, 24).

جدول ۱. نتایج تحقیقات انجام شده توسط محققان داخلی و خارجی در ارتباط با عوامل اقتصادی موثر در امنیت غذایی خانوارهای روستایی

محقق و سال	عنوان	نتایج
هابتامو ترفی (۲۰۱۴)	راهبردهای مقابله گذرای خانوار روستایی با ناامنی غذایی دراتیوبی	اندازه خانوار، مالکیت دام و دسترسی به بازار تعیین کننده امنیت غذایی خانوارهای روستایی می‌باشند.
سیدان ذاکری و همکاران (۲۰۱۴)	عوامل مؤثر بر امنیت غذایی خانوارها در غرب آفریقا	قیمت‌بالای مواد غذایی، فاصله از مراکز خرید، فقر، ناباور ریخاک و آفات عوامل مؤثر در امنیت غذایی خانوارهای روستایی می‌باشد.
سواری و همکاران (۱۳۹۳)	امنیت غذایی و عوامل مؤثر بر آن در جامعه روستایی شهرستان دیواندره	بین فاصله محل سکونت تا شهر با امنیت غذایی خانوار رابطه معناداری وجود دارد.
قالیباف و همکاران (۱۳۹۳)	واکاوی و تبیین نقش غذا در رقابت‌های ژئوپلیتیکی با تاکید بر ژئوپلیتیک غذا	مولفه‌های طبیعی نظیر تغییرات آب و هوایی، کمبود منابع آب و کمبود زمین با امنیت غذایی دارای رابطه می‌باشد.
ضیایی و همکاران (۱۳۹۳)	عوامل مؤثر بر انتخاب راهبرد مقابله‌ای استفاده از غذاهای کمتر مرجح و ارزان قیمت در شرایط عدم امنیت غذایی	بین فاصله روستا تا بازار امنیت غذایی خانوار رابطه معناداری وجود دارد.
علیزاده و حاتمی نژاد (۱۳۹۱)	بررسی تاثیر شرایط اقتصادی بر امنیت غذایی در مناطق روستایی	بین شرایط جغرافیایی روستا و امنیت غذایی خانوار رابطه معناداری وجود دارد.

منبع: یافته‌های تحقیق

روش پژوهش

بر اساس هدف پژوهش حاضر کاربردی و از نظر ماهیت صورت توصیفی - تحلیلی می‌باشد. جامعه آماری تحقیق حاضر خانوارهای روستاهای شهرستان زنجان می‌باشد. شهرستان زنجان در سال ۱۳۹۰، دارای ۹۷۲۲۵ نفر جمعیت روستانشین، ۲۶۴۲۹ خانوار، ۱۳ دهستان و ۲۴۸ روستای دارای سکنه می‌باشد. ۵۴ روستا با استفاده از فرمول اصلاح شده کوکران به عنوان روستاهای نمونه انتخاب شدند. جهت انتخاب ۵۴ روستای مورد مطالعه از کل روستاهای شهرستان، ۲۴۸ روستای شهرستان از نظر تعداد جمعیت به ۵ طبقه جمعیتی تقسیم و با استفاده از نمونه‌گیری احتمالی ساده (روش قرعه‌کشی) و با توجه به فراوانی هر طبقه جمعیتی ۵۴ روستا به صورت تصادفی انتخاب شدند. ۵۴ روستای انتخاب شده دارای ۱۱۶۶۲ خانوار و ۲۸۹۵۴۷ نفر جمعیت می‌باشند. با توجه به این که واحد تحلیل تحقیق خانوار می‌باشد، تعداد نمونه لازم جهت تکمیل پرسشنامه با استفاده از فرمول کوکران ۲۹۰ خانوار تعیین شد، در ادامه با توجه به تعداد خانوار هر روستا تعداد نمونه هر روستا مشخص شده است.

جدول ۲. جمعیت دهستان های شهرستان زنجان

نام بخش	نام دهستان	تعداد روستا دارای سکنه	تعداد جمعیت	تعداد خانوار	سهم از نمونه
زنجان رود	چاپاره بالا	۷	۴۱۶۲	۱۲۱۰	۲
	چاپاره پائین	۱۲	۴۱۷۸	۱۰۶۵	۳
	زنجان رود پائین	۳۸	۹۸۲۸	۲۷۳۳	۹
	غنی بیگلو	۳۲	۸۴۱۳	۲۳۵۸	۶
بخش قره پشتلو	سهرین	۱۰	۶۴۷۰	۱۸۷۳	۲
	قره پشتلو بالا	۲۱	۵۶۱۰	۱۴۷۳	۵
	قره پشتلو پائین	۱۷	۲۶۵۴	۶۶۹	۴
بخش مرکزی	بناب	۳۰	۱۳۶۶۵	۳۸۴۷	۷
	بوغداکندی	۱۴	۱۷۸۵	۴۸۳	۳
	تهم	۸	۳۳۹۲	۸۶۶	۲
	زنجان رود بالا	۲۵	۱۳۵۳۲	۳۱۳۹	۵
	قلتوق	۱۰	۴۶۳۲	۱۳۷۶	۲
	معجزات	۲۴	۱۲۳۴۷	۳۴۶۴	۴
	مجموع		۲۴۸	۹۰۵۶۸	۲۴۵۵۶

منبع: معاونت برنامه ریزی استانداری زنجان، واحد آمار و اطلاعات، ۱۳۹۱

در تحقیق حاضر، روش گردآوری اطلاعات به صورت کتابخانه ای و میدانی (پرسشنامه)، جهت تجزیه و تحلیل اطلاعات از آمار توصیفی (میانگین و انحراف معیار) و آمار استنباطی (آزمون جانکهایر و تی دو گروهی) و برای محاسبه میزان امنیت غذایی از روش مقیاس ناامنی غذایی استفاده شده است. در مقیاس ناامنی غذایی خانوار پرسش ها به طور مستقیم به کیفیت تغذیه ای اشاره نمی کند، بلکه درک خانوار را از تغییرات ایجاد شده در کیفیت غذایی، صرف نظر از ترکیب واقعی غذایی پوشش می دهد. در این مدل، امنیت غذایی خانوار از طریق نمره امنیت غذایی مورد سنجش قرار می گیرد. بدین ترتیب که سوالاتی در ۹ مقیاس که شامل مجموعه خاصی از تجربه ها، ویژگی ها و الگوهای رفتاری که ممکن است در خانوار دارای ناامنی غذایی پدیدار شود از خانوار مورد سنجش قرار می گیرد (Nord and Parker, 2010). در این مدل نمره امنیت غذایی خانوارها، به چهار بخش دلواپسی در مورد ناکافی بودن غذا، کیفیت غذای مصرفی، میزان غذای بزرگسالان، و میزان غذای کودکان تقسیم می شود (Usfar, 2007). مقیاس مقیاس ناامنی غذایی خانوارها را به چهار گروه دارای امنیت غذایی، دارای ناامنی غذایی بدون گرسنگی، دارای ناامنی غذایی با گرسنگی متوسط و ناامنی غذایی با گرسنگی شدید تقسیم می شود (Ganapathy et al, 2005).

جدول ۳. شاخص سازی متغیرهای جغرافیایی مرتبط با امنیت غذایی

مولفه	شاخص
جغرافیایی	فاصله از مرکز خرید مواد غذایی، نوع محل استقرار روستا، منابع آب روستا، کیفیت راه ارتباطی، طبقات ارتفاعی، شیب

منبع: یافته های مربوط به مبانی نظری

یافته ها و بحث

نتایج حاصل از توصیف ویژگیهای فردی خانوارهای روستایی نشان می‌دهد، میانگین سنی سرپرست خانوار برابر با ۴۲/۲۷ سال، ۹۴/۶ درصد پاسخ دهندگان مرد و ۵،۴ درصد زن و متوسط بعد خانوار برابر با ۳/۹ نفر می‌باشد. از نظر وضعیت سواد ۳۰،۴ درصد از سرپرست خانوارها بی‌سواد، ۲۳،۸ درصد دارای سواد ابتدایی، ۲۱ درصد راهنمایی و دبیرستان، ۱۴،۵ درصد، دیپلم و ۱۰ بالاتر از دیپلم تحصیلات داشته‌اند. بررسی وضعیت نوع شغل در روستاهای مورد مطالعه نشان می‌دهد، بیشترین فراوانی اشتغال مربوط به زراعت با ۳۶،۶ و کارگری با ۲۷،۶ درصد می‌باشد. همچنین نتایج نشان می‌دهد، ۴۱ درصد از سرپرست‌های خانوارها دارای شغل فرعی می‌باشند. در ادامه تحقیق نتایج توصیفی بدست آمده در ارتباط با وضعیت امنیت غذایی خانوارهای روستاهای مورد مطالعه در ۹ شاخص نشان می‌دهد، بیشترین ناامنی غذایی مربوط به سوال نداشتن منابع کافی جهت خرید مواد غذایی مورد نظر با ۹۱،۷ درصد و کمترین مربوط به گویه خوابیدن گرسنه به علت نخوردن غذای کافی با ۸۰،۹ درصد می‌باشد.

جدول ۴. وضعیت امنیت غذایی خانوارهای روستاهای مورد مطالعه

خیر	بله	شاخص
۵۱،۸	۴۸،۲	آیا در یک ماه گذشته، این نگرانی به شما دست داده که خانواده تان غذای کافی برای خوردن نداشته باشند؟
۸،۵	۹۱،۵	در یک ماه گذشته، آیا پیش آمده که شما یا یکی از اعضای خانواده به دلیل نداشتن منابع کافی نتوانسته باشید مواد غذایی را که دوست دارید، بخورید؟
۱۲،۴	۸۷،۶	در یک ماه گذشته، آیا پیش آمده که شما یا یکی از اعضای خانواده به دلیل نداشتن منابع کافی، فقط چند نوع غذای تکراری را چند روز پشت سر هم خورده باشید؟
۸،۳	۹۱،۷	در یک ماه گذشته، آیا پیش آمده که شما یا یکی از اعضای خانواده به دلیل نداشتن پول کافی برای خرید انواع غذاها، به ناچار غذایی را که دوست نداشته اید، خورده باشید؟
۲۱،۳	۶۸،۷	در یک ماه گذشته، آیا پیش آمده که شما یا یکی از اعضای خانواده به دلیل نداشتن غذای کافی، کمتر از مقداری که احساس می‌کردید نیاز دارید، در یک وعده غذایی خورده باشید و گرسنه از سر سفره بلند شده باشید؟
۳۹،۹	۶۰،۱	در یک ماه گذشته، آیا پیش آمده که شما یا یکی از اعضای خانواده به دلیل نداشتن غذای کافی، یکی از سه وعده غذایی اصلی (ناهار، شام، صبحانه) را حذف کرده باشید؟
۳۵،۸	۶۴،۲	در یک ماه گذشته، آیا پیش آمده که به دلیل نداشتن پول کافی برای خرید غذا، هیچ چیزی برای خوردن در خانه شما نباشد؟
۸۰،۹	۱۹،۱	در یک ماه گذشته، آیا پیش آمده که شما یا یکی از اعضای خانواده به دلیل نداشتن غذای کافی، شب گرسنه خوابیده باشید؟
۷۳،۶	۲۷،۴	در یک ماه گذشته، آیا پیش آمده که شما یا یکی از اعضای خانواده به دلیل نداشتن غذای کافی، یک شبانه روز تمام هیچ خوراکی نخورده باشید؟

منبع: یافته های تحقیق

در ادامه طبقه بندی وضعیت امنیت غذایی خانوارهای روستایی نشان می‌دهد، ۳۱،۷۳ درصد خانوارها دارای امنیت غذایی، ۴۳،۱ درصد دارای ناامنی غذایی بدون گرسنگی، ۱۵،۵۲ درصد دارای ناامنی غذایی با گرسنگی متوسط و ۹،۶۵ درصد خانوارها نیز دارای ناامنی غذایی با گرسنگی شدید می‌باشند.

جدول ۵. طبقه بندی امنیت غذایی خانوارهای مورد مطالعه

وضعیت	فراوانی	درصد
دارای امنیت غذایی	۹۲	۳۱،۷۳
دارای ناامنی غذایی بدون گرسنگی	۱۲۵	۴۳،۱
ناامنی غذایی با گرسنگی متوسط	۴۵	۱۵،۵۲
ناامنی غذایی با گرسنگی شدید	۲۸	۹،۶۵
جمع	۲۹۰	۱۰۰

منبع: یافته های تحقیق

در ادامه تحقیق و جهت شناسایی عوامل جغرافیایی موثر در امنیت غذایی خانوارهای روستایی به بررسی رابطه میان وضعیت امنیت غذایی خانوارهای روستایی با متغیرهای مورد بررسی شده است. بر همین مبنا نتایج تحقیق نشان می دهد، رابطه معناداری بین متغیرهای با امنیت غذایی وجود دارد (جدول ۶).

جدول ۶. عوامل جغرافیایی موثر در امنیت غذایی خانوارهای روستایی

متغیر مورد بررسی	نام آزمون	آماره آزمون	سطح معناداری	تأیید یا رد ارتباط	توضیحات
فاصله از مراکز خرید مواد غذایی	ضریب همبستگی پیرسون	-۰/۶۸۷	۰/۰۰۰	تأیید	با افزایش فاصله از مراکز خرید مواد غذایی امنیت غذایی کاهش می یابد.
محل استقرار روستا	کروسکال والیس	۱۹,۲۵۶	۰/۰۰۰	تأیید	روستاهای دشتی دارای بیشترین میزان امنیت غذایی و روستاهای دره ای و کوهستانی کمترین میزان امنیت غذایی را دار می باشند.
طبقات ارتفاعی	جانکهنیر	۴,۲۱	۰/۰۸۹	رد	رابطه ای وجود ندارد.
منابع آب روستا	کروسکال والیس	۱,۲۱۴	۰/۰۰۳	رد	رابطه ای وجود ندارد.
کیفیت راه ارتباطی	کروسکال والیس	۸/۵۰۷	۰/۰۰۰	تأیید	روستاهای نزدیک به راه های اصلی دارای امنیت غذایی بیشتری می باشند.
شیب	ضریب همبستگی پیرسون	-۰/۲۱۱	۰/۰۹۴	رد	رابطه ای وجود ندارد.

منبع یافته های تحقیق

پیشنهادات

با توجه به نتایج تحقیق پیشنهادات زیر جهت ارتقای امنیت غذایی خانوارهای روستایی ارائه می شود:

- بهبود کیفیت راه های روستاهای مورد مطالعه
- گسترش تسهیلات مالی جهت توسعه اشتغال و افزایش درآمد خانوارهای روستایی
- افزایش تعداد تعاونی های فروش محصولات غذایی در روستاهای دور از مراکز خرید
- ارائه سبد کالایی غذا برای خانوارهای تحت پوشش نهادهای اجتماعی

منابع

۱. بیدسکان، مصطفی و حسین مهرآبی، (۱۳۹۲)، *تأثیر توسعه مالی بر امنیت غذایی خانوارهای روستایی ایران*، مجله تحقیقات اقتصاد کشاورزی، سال پنجم، شماره ۱، صص ۶۵-۸۰.
۲. دستتایی، اعظم و همکاران، (۱۳۹۲)، *تعیین کننده های امنیت غذایی خانوارهای روستایی*، فصلنامه اقتصاد کشاورزی، سال هفتم، شماره ۱، صص ۱۰-۸۷.
۳. رضوانی، محمدرضا، (۱۳۹۰)، *برنامه ریزی توسعه روستایی در ایران*، انتشارات قومس، تهران.
۴. سعدی، حشمت الله و هاجر مودب، (۱۳۹۲)، *سنجش میزان امنیت غذایی زنان سرپرست خانوار و عوامل موثر بر آن (مطالعه موردی شهرستان رزن)*، فصلنامه زن در توسعه و سیاست، شماره ۴۲، صص ۴۲۳-۴۱۱.
۵. سواری، مسلم، حسین شعبانعلی فمی، ژیلدا دانشور عامری، (۱۳۹۳)، *امنیت غذایی و عوامل موثر بر آن در جامعه روستایی شهرستان دیواندره*، فصلنامه پژوهش های روستایی، سال پنجم، صص ۳۳۲-۳۱۱.
۶. صفرپور، محبوبه و همکاران، (۱۳۹۲)، *شیوع و پیامدهای ناامنی غذایی و ارتباط آن با برخی عوامل اجتماعی-اقتصادی*، فصلنامه دانش و تندرستی، سال هشتم، شماره ۴، صص ۲۰۷-۱۹۳.

۷. ضیایی، محدثه، اشراقی فرشید، شیرانی بیدآبادی فرهاد، کرامت زاده علی، (۱۳۹۳)، عوامل موثر بر انتخاب راهبرد مقابله‌ای استفاده از غذاهای کمترمرجح و ارزان قیمت در شرایط عدم امنیت غذایی: مطالعه موردی مناطق روستایی گرگان، فصلنامه روستا و توسعه، سال هفدهم، شماره ۶۷، صص ۱۴۲-۱۲۳.
۸. عبدالله‌زاده فرد علیرضا، (۱۳۹۵)، مکان یابی سکونتگاه‌های انسانی با هدف دستیابی به توسعه پایدار، مطالعه موردی: مجموعه شهری شیراز، مجله مهندسی جغرافیایی سرزمین، سال اول، شماره اول، صفحه ۱۲۴-۱۴۰.
۹. علیزاده، کتایون و حاتمی نژاد حجت، (۱۳۹۱)، بررسی تاثیر شرایط اقتصادی بر امنیت غذایی در مناطق روستایی، فصلنامه اطلاعات جغرافیایی، سال بیست و یکم، شماره ۸۲، صص ۸۹-۸۵.
۱۰. قالیباف، باقر، پیشگاهی فرد زهرا، افضل‌ی رسول، حسینی سیدمحمد، (۱۳۹۳)، واکاوی و تبیین نقش غذا در رقابت‌های ژئوپلیتیکی با تاکید بر ژئوپلیتیک غذا، فصلنامه بین‌المللی ژئوپلیتیک، سال دهم، شماره ۳۳، صص ۱۸۹-۱۶۰.
۱۱. مولائی هاشم‌نصرالله، نظری عبدالحمید، عادل مسیب وحید، (۱۳۹۲)، ارزیابی اثرات اقتصادی طرح تجهیز و نوسازی اراضی شالیزاری در روستاهای بخش مرکزی شهرستان صومعه سرا، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال دوم، شماره ۲، صفحه ۱۳۹-۱۶۰.
۱۲. مولائی هاشم‌نصرالله، عظیمی نورالدین، مولائی هاشم‌نصرالله، (۱۳۹۴)، احساس امنیت بر مبنای شاخص‌های کالبدی در شهر رشت، مطالعه تطبیقی بافت فرسوده و جدید محله استادسرا، فصلنامه انجمن جغرافیای ایران، سال سیزدهم، شماره ۴۷، صفحه ۳۵-۵۷.
13. Allen, J., Cochrane, A., 2007. Beyond the territorial fix: regional assemblages, politics and power. *Regional Studies* 41 (9), 1161e1175.
14. Bedeke S. (2012) Food insecurity and coping strategies: a perspective from Kersa district, East Hararghe Ethiopia. *Food Science and Quality Management*. Vol 5.
15. Caballero, B. and Popkin, B.M. 2002. The nutrition transition: Diet and disease in the
16. Carter, P., Taylor, A., 2007. Food insecurity in South Australia. *Public Health Bulletin* 4 (1), 23-25.
17. **Clay, E.** 2002. *Food Security: Concepts and Measurement*, 2003, Paper for FAO Expert Consultation on Trade and Food Security: Conceptualising the Linkages Rome, 11-12 July 2002. Published as Chapter 2 of *Trade Reforms and Food Security: conceptualising the linkages*. Rome: FAO..
18. FANTA (2003) Food and Nutrition Technical Assistance Project (FANTA) and Food Aid Management (FAM). Food Access Indicator Review Washington, D.C, Food and Nutrition Technical Assistance, Academy for Educational Development.
19. FAO (2005) Assessment of the world food security situation. Committee on World Food Security, 31st session, 23-26 May 2005 [Online]. www.fao.org/docrep/meeting/009/j4968e/j4968e00.htm.
20. FAO (2011), "The State of Food and Agriculture (SOFA). Women in Agriculture: closing the gender gap for development", FAO, Rome.
21. FAO. 2008a. The State of Food and Agriculture (SOFA) 2008 – Biofuels: prospects, risks and opportunities. Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations.
22. Feleke S., Kilmer R., and Gladwin C. (2005) Determinants of food security in Southern Ethiopia. *Agricultural Economics Journal* 33: 351-363.
23. Gerbens-Leenes, P.W., Nonhebel, S. and Krol, M.S. 2010. Food consumption patterns and economic growth: Increasing affluence and the use of natural resources. *Appetite* 55: 597-608.
24. Graham, R.D., Welch, R.M., Saunders, D.A., Ortiz-Monasterio, I., Bouis, H.E., Bonierbale, M., de Haan, S., Burgos, G., Thiele, G., Liria, R., Meisner, C.A., Beebe, S.E., Potts, M.J., Kadian, M., Hobbs, P.R., Gupta, R.K. and Twomlow, S. 2007. Nutritious subsistence food systems. *Advances in Agronomy* 92: 1-74.
25. Green, R.E., Cornell, S.J., Scharlemann, J.P.W. and Balmford, A. 2005. Farming and the fate of wild nature. *Science* 307: 550-555.
26. Hart, Tim, 2009, Exploring definitions of food insecurity and vulnerability: time to refocus assessments, *Agrekon*, Vol 48, No 4, pp 361-385..

27. IFAD (2011), "Feeding future generations – Young rural people today, prosperous farmers tomorrow", Plenary panel discussion, 34th session of the Governing Council, Rome. Insecurit.
28. Keatinge, J.D.H., Yang, R.-Y., Hughes, J. d'A., Easdown, W.J. and Holmer, R. 2011. The importance of vegetables in ensuring both food and nutritional security in attainment of the Millennium Development Goals. *Food Security* 3: 491-501.
29. Khush, G., Lee, S., Cho, J.-I. and Jeon, J.S. 2012. Biofortification of crops for reducing malnutrition. *Plant Biotechnology Reports* 6: 195-202.
30. Lawrence, F., 2010. How Peru's wells are being sucked dry by British love of asparagus. *The Guardian*, 15 September.
31. Macmillan, T and Dowler, E (2012) 'Secure and sustainable? Examining the rhetoric and potential realities of UK food security' *Journal of Agricultural and Environmental Ethics* 25, 2, 181-204.
32. Maxwell S. (2006) Household food security: Concepts, indicators, and measurement. IFAD and UNICEF, Roma. Mimeo, International Disaster Institute, London, UK.
33. Maxwell, S., and Frankenberger, T. 1992. Household Food Security: Concepts Indicators, Measurement. International Fund for Agricultural Development (IFAD) and UNICEF, Rome
34. Patel, R., Holt-Gimenez, E., & Shattuck, A. (2009). Ending Africa's Hunger. *The Nation*, 21 September.
35. Ramankutty, N., Evan, A., Monfreda, C. and Foley, J.A. 2008. Farming the planet: 1. Geographic distribution of global agricultural lands in the year 2000. *Global Biogeochemical Cycles* 22: GB1003.
36. Royal Society. 2009. Reaping the benefits: Science and the sustainable intensification of global agriculture. Royal Society Policy Document 11/09, RS1608. London.
37. Sen A. 1981, Qualitative response models: A survey. *Journal of Economic Literature*, 29, pp 1483-1536.
38. Sen, AK, 1981. Poverty and famines: an essay on entitlement and deprivation. Oxford: Clarendon Press.
39. Sen, Amartya, 1987, *on ethics and economics*. Oxford, UK New York, NY, USA: Basil Blackwell.
40. Terefe, Habtamu, 2014, Rural households' transitory food insecurity and Coping strategies in Ethiopia Highland, Norwegian Agricultural Economics Research Institute, NO 155 , pp 1-16.
41. UN. 2011. World Economic and Social Survey 2011: The great green technological transformation. New York: Department of Economic and Social Affairs, United Nations.
42. Zakari, Seydou ET all, 2014, Factors Influencing Household Food Security in West Africa: The Case of Southern Niger, *journal Sustainability*, no 6, pp 1192-1202.